

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПРИКЛАДНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: «Вплив гендерних стереотипів на Я-концепцію жінок-
військовослужбовиць»

Студентки 4 курсу групи ПС – 43
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньо-професійної програми «Психологія»
за спеціальністю 053 – ПСИХОЛОГІЯ
Марії ЗІНЧЕНКО

Керівник: к. психол. н., викладач
Павло СЕВОСТ'ЯНОВ

Чотирьохрівнева шкала оцінювання: _____

Кількість балів: _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

м. Харків – 2024 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ НА Я-КОНЦЕПЦІЮ ЖІНОК-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВИЦЬ	6
1.1 Я-концепція: сутність та її структура	6
1.2 Поняття стереотипу. Стереотип в структурі ідентичності.	16
1.3 Психологічні особливості жінок-військовослужбовиць.....	23
Висновки до розділу I.....	25
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ НА Я-КОНЦЕПЦІЮ ЖІНОК-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВИЦЬ	27
2.1 Мета і завдання дослідження. Характеристика вибірки	27
2.2 Методи дослідження впливу гендерних стереотипів на Я-концепцію жінок- військовослужбовиць	28
2.3 Дослідження Я-концепції жінок-військовослужбовиць.....	29
2.4 Дослідження сприйняття жінками військовослужбовицями гендерних стереотипів	31
2.5 Визначення впливу гендерних стереотипів на Я-концепцію жінок- військовослужбовиць	34
Висновки до розділу II	43
ВИСНОВКИ.....	46
ЛІТЕРАТУРА	49
АНОТАЦІЯ	52
ДОДАТОК А	54
ДОДАТОК Б.....	57

ВСТУП

Війна в Україні, що сумарно триває вже 10 років, спричиняє зміну усього суспільства, зокрема перебудову державного устрою на військовий лад в кожній сфері життя, мобілізацію всіх ресурсів. У цьому контексті з кожним роком кількість жінок-військовослужбовиць в лавах Збройних Сил України тільки збільшується. За даними кадрового центру ЗСУ кількість жінок в українській армії, тільки з 2021 року, зросла на 40%. Вони приймають активну участь у виконанні різноманітних завдань, від військових операцій до гуманітарних місій, демонструючи високий рівень професіоналізму та відданості своїй країні. Разом із збільшенням частки жінок у військових формуваннях, зростає і вразливість жінок-військовослужбовиць, як групи. А факт того, що все більша кількість жінок пов'язують своє життя із військовою службою, безумовно, впливає як на їх ідентифікацію, так і на будування взаємовідносин із сім'єю, суспільством та країною.

Актуальність. На сьогоднішній день гендерним питанням у ЗСУ приділяється недостатньо уваги. Дослідження впливу гендерних стереотипів на Я-концепцію у жінок-військовослужбовиць є надзвичайно важливим з теоретичної та практичної перспектив, особливо в умовах повномасштабного вторгнення. Зростання чисельності жінок в лавах ЗСУ передбачає: виявлення психологічних особливостей, пов'язаних із самооцінкою, самоповагою, сприйняттям себе, з урахуванням наявних в суспільстві гендерних бар'єрів. Ускладнення у когнітивному та емоційному аспектах, як в фундаментальних елементах Я-концепції (стрижневого утворення самоідентифікації людини), потенційно можуть призвести до стресу та мати вплив на поведінку, що може спричинити утруднення у соціальній взаємодії та протягом виконання професійних обов'язків. Поряд з тим, недостатня теоретична розробленість проблематики психологічних особливостей жінок-військовослужбовиць обмежує наше розуміння потреб та особливостей жінок в армії, що перешкоджає ефективному використанню потенціалу жінок у цій сфері. Крім того, дослідження даної проблематики є важливим для: забезпечення гендерної

рівності в умовах воєнного конфлікту, підвищення бойової готовності, покращення психологічного клімату на робочому місці.

Практична значущість дослідження впливу гендерних стереотипів на Я-концепцію жінок-військовослужбовиць полягає у розумінні та врахуванні факторів, які впливають на психологічний та емоційний стан цієї категорії осіб. Одержані результати можуть бути використані для розробки програм та стратегій підтримки та психологічної адаптації жінок-військовослужбовиць у військовому середовищі. Це також дозволить удосконалити підходи до психологічної підготовки та підтримки військовослужбовців з урахуванням їхніх гендерних особливостей. Таке дослідження сприятиме розвіюванню та попередженню гендерних стереотипів, збереженню та підвищенню психічного здоров'я та ефективності виконання службових обов'язків жінок-військовослужбовиць у складних умовах військового конфлікту.

Мета: дослідити вплив гендерних стереотипів на Я-концепцію жінок-військовослужбовиць.

Об'єкт: Я-концепція собистості

Предмет: ефект від впливу гендерних стереотипів на Я-концепцію жінок-військовослужбовиць.

Відповідно до мети дослідження сформульовано наступні **завдання:**

1) Здійснити теоретичний аналіз проблеми впливу гендерних стереотипів на Я-концепцію жінок-військовослужбовиць.

2) Дослідити Я-концепцію жінок-військовослужбовиць.

3) Дослідити сприйняття жінками-військовослужбовцями гендерних стереотипів.

4) Визначити вплив гендерних стереотипів на Я-концепцію жінок-військовослужбовиць.

Гіпотеза: за підсумком дослідження ми очікуємо виявити, що чим більший вплив будуть мати гендерні стереотипи на жінок-військовослужбовиць, тим менш адекватним і позитивним буде виявлятися їхнє самосприйняття.

Під час дослідження використовувалися наступні **методи математичної статистики**: описові статистики, критерій Колмогорова-Смирнова, кореляційний аналіз Спірмена, факторний аналіз (метод головних компонент, з обертанням Варімакс), множинний регресійний аналіз.

Психодіагностичні методи дослідження: метод суб'єктивного шкалювання ставлення до гендерних стереотипів (шкала Лайкерта); методика «Дослідження самооцінки особистості» С.А. Будассі; шкала самоповаги Розенберга; метод суб'єктивного шкалювання для дослідження образу «Я» як узагальнення уявлень особистості про власне благополуччя в модифікації І.В. Кряж.

Вибірка. Жінки-військовослужбовці у кількості 100 осіб. Тестування проводилося за допомогою Гугл-форм. Дослідження проводилося серед жінок-військовослужбовиць Головного управління оперативного забезпечення (Війська радіоелектронної боротьби) та Командування сил логістики (зокрема, Частини підпорядковані озброєнню і тилу ЗСУ Харківської області), а також Сухопутних військ ЗСУ (Оперативне командування «Схід»). Віковий діапазон: 28.7 ± 4.1 роки. Дослідження проводилося зі згоди керівництва зазначених структур.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ НА Я-КОНЦЕПЦІЮ ЖІНОК-ВІСЬКОВОСЛУЖБОВИЦЬ

1.1 Я-концепція: сутність та її структура

Протягом століть дослідники в галузі соціогуманітарних наук акцентують увагу на вивченні проблематики Я-концепції, як центрального чинника, що визначає індивідну поведінку людини та є стрижнем її особистості. Звідси випливає, що Я-концепція є детермінантою багатьох аспектів міжособистісних відносин, емоційних реакцій, мотивації індивіда тощо. Тим не менш, більшість дослідників в цій сфері, звертають увагу на складність визначення Я-концепції. Це пояснюється загальністю та абстрактністю поняття «Я», що породжує різні інтерпретації його розуміння та концептуалізації. Так, Н. Бамбурак серед причин формування багатозначності змісту Я-концепції та її компонентів виділяє наступні: «вікові характеристики Я-концепції; прийняття людиною різноманітних соціально-психологічних ролей; багатогранність потреб і діяльностей індивіда; соціально-психологічні особливості сприймання людиною себе і найближчого довкілля; широкомасштабний спектр методологічних основ при конструюванні даного терміну тощо.» Виходячи з цього, в науці існують різні підходи до вивчення Я-концепції.

Всебічний аналіз цього феномену нами було проведено шляхом врахування наступних підходів у теоретичному осмисленні поняття:

1. Праці, що лягли в основу теоретичного підґрунтя для розгляду Я-концепції особистості, в тому числі погляди, що враховують розвиток Я в онтогенезі (Джеймс, Роджерс, Маслоу, Кулі та Мід, Еріксона та Бернс)
2. Вітчизняні погляди (Гуменюк, Чеснокова, Боришевський, Матвеев, Фурман, Бамбурак, Столін та інші)
3. Конструювання «Я» у процесі соціальної взаємодії (Х. Маркус та С.Кітаяма , Мацумото) [1; 7; 19].

Перші теоретико-методологічні розвідки у сфері Я-концепції розпочав В. Джеймс ще у ХІХ столітті. Автор каже про загальне Я (Self), як про подвійне

утворення, що містить «чисте Я» (ще відоме як I або Я-усвідомлювальне, чисте Его) та «емпіричне Я» (ще відоме як Me або Я-як об'єкт, емпіричне Его), відповідно суб'єкт та об'єкт. Джемс характеризує Я-усвідомлювальне як структуру, що пізнає, а Я-як об'єкт тим, що перше може називати своїм і що воно може досліджувати. Емпіричне Его дослідник описує в термінах трьох вимірів: духовного, соціального та матеріального. Він вводить поняття «ієрархія особистості», в рамках якої матеріальна особистість, що об'єднує усвідомлення своїх здібностей та схильностей і є найвищою цінністю, знаходиться зверху; соціальна особистість, що визначається визнанням іншими людьми, - посередині; а матеріальна особистість, що розуміється як тіло, майно, одяг, сім'я тощо, знизу. Почуття та емоції, на думку вченого, є проявом самооцінки, яка поділяється на: вдовolenня та невдоволення собою. В свою чергу, в структурі самооцінки він виділяє самолюбство та самоповагу. Остання, на його думку, прямо пропорційно дорівнює розміру домагань людини, сигналізує про її успіх. Важливо зазначити, що при неможливості досягти успіху, людина може зберегти високий рівень самоповаги, за умови зниження рівня домагань [11, стр. 1; 13; 16 стр. 62].

Відомий представник напрямку символічного інтеракціонізму Дж. Мід мав схожі погляди. В своїй теорії «суспільного іншого» він також поділяв інтегральне Я (Self) на I та Me. В цій взаємодії Me спрямовує активність I, що являє собою рух енергії, і відповідає за засвоєння здобутого у соціальній взаємодії.

Американський соціолог Ч. Кулі працював разом з Мідом. Результатом їхньої співпраці став погляд на особистість, як на таку, що спричинена сукупністю соціальних факторів. Іншими словами, основою для формування власної Я -концепції людини, є Я іншої людини, а точніше зворотній зв'язок та уявлення про те, що члени різних груп, частиною яких є і ця особа, думають про неї. «Інтеріоризація соціальних реакцій - є важливим чинником формування самооцінки.... Іншими, словами, особа схильна оцінювати себе так, як її оцінюють оточуючі.» [5, стр. 36].

Модальність, що виникає в результаті такої символічної взаємодії вчені визначають, як «Дзеркальне Я». Отже, зі сказаного вище випливає те, що суспільство

зумовлює процес формування Я-концепції, і якраз під час цього етапу індивід засвоює цінності, установки та ролі.

Еріксон розглядав Я-концепцію людини через призму Его-ідентичності, яка, на його думку, зароджувалася у несвідомому, а розкривалася у процесі взаємодії з оточенням. Зауважимо, що Еріксон критикував такі поняття, як «самооцінка», «Образ Я» та «самоактуалізація» за статичність, натомість вказував на динамізм ототожнення себе з Я. Дослідник наголошував на психосоціальній природі людини, а саме на тому, що Его-ідентичність є продуктом соціальної взаємодії, в ході якої людина інтегрує окремі ідентифікації. Так, наприклад, дослідник акцентує увагу на тому, що для дитини є важливим процес спілкування з дорослими, через можливість отримати більше ідентифікацій. У своїй книзі «Дитинство і суспільство» Еріксон говорить про 8 етапів психосоціального розвитку, які має пройти Его, щоб досягти повноцінної функціональності особистості. Проходження кожного етапу передбачає подолання кризи, що відповідає даній стадії, і отримання негативного або позитивного компоненту, що вбирається Его. Представлена вище епігенетична концепція є центральним положенням еріксоновської теорії [5, стр. 71-72; 13].

Фундаментального значення поняття Я-концепції, в рамках феноменологічного підходу до особистості, набуло завдяки Роджерсу, представнику гуманістичного напрямку в психології. Центральними поняттями якого виступали: цілісність особистості та її актуалізація. Задля кращого розуміння, варто зазначити, що прихильники феноменологічного підходу заперечують об'єктивну реальність, натомість підкреслюють важливість суб'єктивної реальності, тобто суб'єктивного сприймання, переживання та інтерпретації дійсності, при обумовленні поведінки людини. Повертаючись, до Я-концепції, основна увага вченого була зосереджена на конструкті Самості (поняття Я-концепція та Самість вживаються ним як синонімічні), що розумілася ним як «організований послідовний концептуальний конструкт (гештальт), який складається із сприймання властивостей Я, взаємин Я з іншими людьми і різними аспектами життя, а також із цінностей, пов'язаних з цими уявленнями.» [5].

Іншими словами, Я - це диференційована частина цілісної психологічної картини оточення (феноменологічного поля, психологічного поля, перцептивного поля); те, як людина бачить себе, які характеристики собі приписує. Часто свій «портрет» людина формує відштовхуючись від певних ролей, що вона має в соціумі. [13, стр. 91].

За думкою вченого вона формується, ускладнюється та диференціюється шляхом взаємодії з навколишнім середовищем, зокрема з соціальним (особливу роль відіграють саме члени сім'ї, особливо батьки, брати та сестри та інші значущі родичі) і детермінує реакції людини. Вчений був переконаний, що поняття Я-концепції є певною динамічною, але в той же час усталеною, системою сприймання, що відображає та об'єднує усвідомлений досвід, приймається свідомістю, включає в себе неусвідомлене знання, але не має чіткого визначення та не підлягає дослідженню [5;14].

Окрім цього, вчений виокремив потребу індивіда в безумновому позитивному ставленні з боку оточуючих та тенденцію до актуалізації, що полягає у бажанні людини реалізувати свій потенціал, задля того, щоб стати повноцінно функціональною особистістю. Рівень задоволення цієї потреби проявляється, в тому числі, у самоповазі, зумовленій афективними і мотиваційними компонентами. Водночас, особливу увагу Роджерс приділяв взаєминам «Я-ідеального» (те, якими ми хотіли би бути) та «Я-реального»(те, як ми себе бачимо): на думку вченого, високий ступінь розбіжностей і/або наявність нереалістичного власного ідеалу потенційно може спричинити внутрішній конфлікт.

Теорія Маслоу полягала у виокремленні ним базових потреб людини, кожна з яких мала бути задовільнена на шляху до втамування найвищого устремління - самоактуалізації. Потреби були розташовані ієрархічно, у вигляді піраміди, починаючи від «нижчих»: фізіологічні потреби (сон, їжа тощо), потреба в безпеці; переходячи до більш комплексних: прагнення до приналежності та до поваги; та зводячись до того, що Маслоу вважав повноцінною реалізацією потенціалу людини, а саме потреби в самоактуалізації. Остання ж не могла бути задовільнена повністю,

бо її сутність розкривалася не просто через взаємодію з оточуючими, а в більшості через самопізнання. Нарешті, досягнувши самоактуалізації, людина вважалася здатною свідомо контролювати своє життя. Задоволення потреби в приналежності, повазі та любові автоматично актуалізує в людини потребу в самоповазі, яку Маслоу поділяв на самоповагу, що вбирає в себе: впевненість, компетентність, незалежність і свободу, та повагу від інших, що включає визнання, оцінку, престиж, прийняття, репутацію і статус. Почуття задоволення потребою у самоповазі підштовхує до впевненості у власних діях, відчуття гідності, усвідомлення власної необхідності.

Пізніше, Ж. Годфруа висунув ідею про п'ятий рівень когнітивних та естетичних потреб, а ще пізніше Фурман додала шостий рівень, що передував останньому, та відбивав ідею наміру досягнення внутрішньої свободи [5, стр. 49; 13].

Апелюючи до концептуальних підходів Джемса, Кулі і Міда, Еріксона та Роджерса, поданих вище, як до основних та найбільш продуктивних в розробці Я-концепції, англійський психолог Р. Бернс створив таку собі інтегральну модель Я-концепції, що враховує:

- психічну організацію Я, в її соціальному, матеріальному та духовному вимірі, в поглядах Джемса;
- соціальну орієнтованість інтеракціоністського підходу, зокрема в роботах Кулі та Міда, що враховує мікросоціальну, але ігнорує макросоціальну динаміку становлення особистості;
- педагогічне осмислення мікросоціальної обстановки, процес становлення самосвідомості в індивідуально-психологічному плані, але без врахування соціального змісту Я-концепції, в теорії Еріксона;
- відмінні від біхевіористської та ортодоксальної фрейдистської традиції, хоча і дещо ізольовані від соціальних умов формування, погляди Роджерса, яким на перший план було винесено унікальність людського Я, його цілісність та особистісний розвиток, суто людські прояви Я (емоції, цінності, переконання, устремління тощо).

Отже, підсумовуючи всі сильні та слабкі сторони, з метою систематизації термінології та відтворення структури Я-концепції, Бернс вказує на доцільність представлення поняття у вигляді ієрархічного устрою. На верхівці розташовується «Глобальна Я-концепція», яку Джемс називав «потокотом свідомості» і поділяв її на два елементи: Я-усвідомлювальне і Я-як об'єкт. Бернс зауважив, що ці елементи - є одним цілим в психологічному плані, а їх поділ - не більше, ніж зручна семантична модель на пояснення процесів усвідомлення та змісту процесів усвідомлення, відповідно. Спираючись на наукові праці, пов'язані з дослідженням Я, на рівні нижче автор наводить три основні елементи установки: Образ Я (наявні переконання про самого себе), самооцінка або прийняття себе, самоповага (афективна оцінка певного переконання) та поведінка, що детермінована впливом когнітивної та емоційно-оціночної складової. При цьому Бернс підкреслює, що Образ Я та самооцінка повністю взаємопов'язані на рівні психіки та підлягають лише концептуальному розрізненню. Це дає змогу Бернсу характеризувати Я-концепцію, як сукупність установок особистості, обернених на саму себе. Більше того, вчений виділяє три види самоустановок: Я-реальне, Я-ідеальне та Дзеркальне Я. Перше, відповідно, відображає те, якою людиною себе бачить, друге описує якою вона хотіла би бути, а третє - уявлення про те, як її бачать інші. В свою чергу, в структурі самоустановки вчений виділяє 4 аспекти: фізичний, соціальний, розумовий та емоційний [8; 21].

За сутнісними властивостями Бернс поділяє Я-концепцію на позитивну та негативну і зупиняється на тому, що позитивній Я-концепції притаманні: переконаність в імпонуванні іншим людям, самоповага, впевненість у здатності до тієї чи іншої діяльності і наявність почуття власної вартісності. В свою чергу негативна Я-концепція асоціюється з неприйняттям себе, відчуттям неповноцінності та меншовартості [7; 13; 19 стр. 3].

Важливість розвиненої Я-концепції можна проілюструвати структурною теорією «самокомплексності» (self-complexity) Патриції Лінвіл, згідно якої аспекти «Я» активуються в контексті відповідного досвіду і саме вплив цього досвіду обумовлює сприйняття певних аспектів. Отже, Лінвіл говорить про те, що негативні

емоційні реакції у відповідь на життєві складнощі, зокрема перепади настрою та зниження самооцінки, будуть більш властивими для особистостей, які мають менш комплексну структуру Я-концепції. В свою чергу, людина з більш складною структурою матиме змогу використовувати окремі аспекти свого Я, як «буфер» в складних життєвих ситуаціях, задля збереження своєї самооцінки, та, вцілому, благополуччя [23].

Одна з найвидатніших сучасних українських дослідниць сфери Я, О.Є. Гуменюк, в свою чергу, характеризувала Я-концепцію, як динамічну структуру, обумовлену соціально-культурним досвідом, що включений в процес вироблення власної ідентичності та інтегральності та активно використовується у соціальній взаємодії. Структуру Я-концепції, в контексті інноваційно-дослідницького клімату модульно-розвивальної системи освіти, дослідниця поділяє на чотири аспекти: когнітивна (Я-образ), емоційно-оцінкова (Я-ставлення), поведінкова (Я-вчинок), спонтанно-креативна (Я-духовне). Ступінь розвиненість і складності будови Я-концепції свідчить про готовність особистості продуктивно та активно діяти, підтримувати ефективну комунікацію, самореалізовуватися. Когнітивна складова аналізується через 4 модальності: Я-реальне, Я-ідеальне, Я-свідоме та Я-інформаційне. В свою чергу, Я-інформаційне грає ключову роль і вважається таким, що підштовхує Я-реальне наблизитись до Я-ідеального за допомогою Я-свідомого, таким чином гармонізуючи структуру Я-концепції та сприяючи формуванню суб'єктно визначеного ядра Я в учня, котре детермінує становлення емоційно-оцінної складової разом з її модальностями, що згодом знаходить вихід в освітніх досягненнях [20; 11].

Погоджуючись із поглядом Бернса та багатьох інших, Ю.І. Матвеев визначає ядро Я-концепції, як сукупність установок особистості на саму себе, а Я-концепцію, вцілому, як динамічне уявлення індивіда про власні переконання, інтереси, ідеали, соціальні якості та соціальний статус (реальний, можливий чи необхідний). Дослідник вказує на наявність трьох ключових аспектів Я-концепції: когнітивний вміщує всі переконання людини, в яких вона точно впевнена, емоційний

інтерпретується як емоційна оцінка Я, а поведінковий відображає своє потенційні можливості та активність, детерміновану когнітивним аспектом [17, стр. 6-7].

Задля розширення феномену, розглянемо модальності Я-концепції, запропоновані М. Розенбергом, який виокремив шість образів Я: теперішнє Я, динамічне Я, фантастичне Я, майбутнє чи можливе Я, ряд удаваних Я, ідеалізоване Я. Як я себе бачу зараз, яким я хочу стати, яким я маю бути (відповідно до норм), яким я міг би стати, мої образи, які я використовую щоб прикрити слабкі сторони свого Я та яким зазвичай прагнуть стати, відповідно. Привертає увагу і розуміння Розенбергом самооцінки, що трактувалася як «як позитивна або негативна установка, спрямована на специфічний об'єкт званий «Я». Дослідник переконував, що самооцінка є відображенням рівня самоповаги, власної цінності та позитивного ставлення до всього, що стосується його «Я» [13; 20, стр. 9].

Боришевський надавав Я-концепції наступне визначення: «Я-концепція як усвідомлення себе у системі найвизначніших життєсенсових цінностей є своєрідною моделлю бажаного майбутнього, згідно з якою індивід погоджує процес свого саморозвитку та самотворення». При цьому він підкреслював особливу роль Я-концепції в детермінації розвитку особистості і наголошував на виникненні цієї структури на високому рівні самосвідомості, що являє собою складне утворення і сприяє збалансуванню внутрішніх умов та зовнішніх обставин. Окрім цього, Боришевський формулює два базових соціально-психологічних мотиваторів людини: потреба в самовизначенні та самореалізації. Самосвідомість дослідник пропонує розглядати у трьох вимірах: соціально-психологічні очікування, домагання та Образ Я. Образ Я вчений розкриває через Я-теперішнє та Я-перспективне, враховуючи часовий аспект [4; 10].

Теоретична модель Я-концепції, запропонована І.І.Чесноковою, вбачається нами вдалим доповненням для розкриття феномену. Чеснокова доводила, що розгортання Я-концепції, залежить від ступеня рефлексивності трьох складових самосвідомості: самоставлення, самопізнання та саморегуляції. Дослідниця описувала Я-концепцію, як:

«динамічну систему уявлення людини про себе, котра містить: а) усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних та інших властивостей; б) самооцінку; в) суб'єктивне сприйняття особистістю чинників, які впливають на неї; г) поведінкові дії, котрі характеризуються проявами перших двох компонентів;» [2]. Дослідниця розглядає емоційно-ціннісний аспект відношення до себе (іншими словами, самоствавлення), визначаючи самоповагу головним аспектом його розвитку та узагальненим оцінним ставленням до себе [13, стр. 42].

Вищезгаданий погляд на Я-концепцію у повній мірі описує дане психічне утворення, акцентуючи на його процесуальності, що пояснюється динамічністю як в онтогенезі так і в щоденному функціонуванні (процесуальність змісту, проявів реалізації тощо). Відхід від тлумачення Я-концепції, як суто статичного явища, дає нам змогу проаналізувати: утворення, що виникли в результаті самопізнання; рівень саморегулювання та самоствавлення; причину формування конкретного формовияву, співвідношення певних складових (як аспекту, що спричиняє поведінку).

Звернемо увагу на модель непрямого впливу культури на дії, поведінку, думки і відчуття людини засобом Я-концепції. Так, Д.Мацумото говорить про те, що культура обумовлює самовідчуття людини відповідного до певного ціннісного середовища [6].

Х. Маркус та С.Кітаяма вводять модальності незалежного Я та взаємозалежного Я, де перше - дивиться на світ суто через призму власного Я, друге передбачає, що соціальні зв'язки визначають те, ким є особистість [6].

З огляду на те, що представники багатьох напрямів, згаданих вище, розглядають самоповагу як вагому складову Я-концепції, зокрема афективно-оцінного компоненту, вважаємо доцільним навести визначення самоповаги за Фурманом задля розширення понятійного апарату: «Самоповага - а) всезагальна, інтегральна оцінка людиною самої себе як змістовне підґрунтя і структурне ядро її Я-концепції; звідси надання переваги своєму образу Я та прийнятий нею ступінь власної самоцінності; б) почуття власної гідності і самодостатності як передумова особистісної адаптованості людини у проблемному світі.» [5, стр. 112].

Літературні джерела розглядають різноманітні аспекти функціонування «Я»-концепції. Українська дослідниця Н. Бамбурак, в рамках теоретико-методологічного аналізу феномену Я-концепції, виокремлює три функціонально-рольових аспекти Я-концепції:

1. Я-концепція як умова, що забезпечує внутрішню гармонію;
2. Я-концепція як інтерпретація досвіду;
3. Я-концепція як сукупність очікувань в близькому та далекому майбутньому.

[1, стр. 18].

Звертаючись до поглядів Бернса, Я-концепція:

1. Сприяє досягненню внутрішньої узгодженості особистості
2. Визначає інтерпретацію досвіду
3. Є джерелом очікувань [2].

Основними функціями Я-концепції, за Барською, є: регуляція, адаптація, захист, домагання, репрезентації [2, стр. 18].

Проводячи аналіз впливу Я-концепції на активність особи, В.Ф.Сафін визначає п'ять основних функцій цієї психоструктури: самоствердження, самосхвалення, самооцінку, саморегуляцію, самоспонування.

У своїй роботі В.В.Столін акцентує увагу на функції самовиховання. Елементи майбутнього та ідеального «Я», на переконання дослідника, визначають основний напрямок цього процесу [20, стр. 10; 14].

В результаті проведеного вище теоретичного аналізу та із урахуванням всіх особливостей феномену, Я-концепція розуміється нами як динамічна, відносно стійка, складна система уявлень людини про себе, котра містить усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних, соціальних, характерологічних та ін. властивостей; самооцінку; суб'єктивне сприйняття чинників, які впливають на неї; поведінкові дії, котрі характеризуються проявом перших двох компонентів. Водночас, ми наголошуємо на процесуально-динамічній характеристиці цього утворення, що породжує та водночас містить в собі відчуття самототожності, ідентичності (в тому числі самовизначення) та інтегральності; на його соціально-культурній природі та на

ключовій ролі Я-концепції у розвитку особистості та побудові взаємодії з оточуючими. В структурі Я-концепції ми виділяємо наступні компоненти, які були б універсальними для більшості наукових досліджень: когнітивний (Образ Я), емоційно-оцінний (самооцінка, самоповага) та поведінковий (що регулюється першими двома).

Таким чином, найбільш репрезентативними для емпіричного аналізу структурами є: Образ Я, з урахуванням часового аспекту; емоційно-оціночний компонент: самооцінка та самоповага

1.2 Поняття стереотипу. Стереотип в структурі ідентичності.

Вперше, в науковий обіг поняття стереотипу було введено Уолтером Ліппманом в праці «Суспільна думка», де стереотип розглядається як спрощене уявлення, яке не відображає особистий досвід людини.

Досить вагомими фігурами в західній психології А. Адлер, Е. Фромм та К. Хорні, в свою чергу, пов'язують стереотипізацію з персоніфікаціями, що містять в собі індивідуальні образи себе або іншого і не завжди відповідають реальності. Л. Дууб характеризує стереотип через поняття установки, який є її виразом.[15].

Заслуговує на увагу і когнітивний підхід Теджфела, який пов'язував стереотипність з процесом пізнання, як такого, зокрема з процесом категоризації. Ця ідея відбивається в їх сумісній роботі з Тернером, де вони говорять про диференціацію та групову ідентифікацію, як про взаємопов'язані процеси. Схожі погляди на процес категоризації мав Б.В. Поршнев, він вважав виокремлення двох полюсів «Ми» та «Вони» русійною силою соціальної ідентифікації, категоризації та, в цілому, стереотипізації [3].

Існує багато поглядів на функціонально-рольові характеристики стереотипів, але в більшості дослідники відзначають наявність конструктивної та деструктивної конотації, що залежить від впливу певних умов. Конструктивні прояви даного явища полягають в спрощенні, узагальненні та систематизації знань про реальність, що змінюється. Деструктивні прояви проявляються у викривленні та спрощенні цієї ж

реальності, що перешкоджає адекватному сприйняттю та оцінці, і, обмежує, поведінку індивіда низкою соціальних «умовностей». Умови, які впливають на функційне забарвлення стереотипу, включають в себе і економічний фактор, і політичний устрій держави (в тому числі рівень впровадження гендерної політики) і наслідки впливу стереотипу на суб'єктивність тощо [12].

Окресливши поняття стереотипів, надалі в цьому підпункті ми будемо розглядати їх автоматично пов'язуючи з **ідентичністю**, що в загальному, визначається як сукупність ролей та соціальних статусів, які відповідають вимогам системи, утворюють в усвідомленні особи її ідентифікаційну матрицю, сформовану сукупністю відповідей людини на запитання «Хто я» [3].

Стійкої точки зору щодо класифікації стереотипів немає, тож в нашій роботі притримуємося визначення гендерних стереотипів як різновиду соціальних (М. Кімел, С.М. Оксамитна, Т.В. Говорун, С. Бем та інші) [18].

Перейдемо до розгляду гендерних стереотипів. Дослідниця питання гендеру та ідентичності Л. Павлюк трактує гендерні стереотипи як стабільні уявлення про риси, особливості, можливості та поведінку чоловіків та жінок. Стереотипи вона пов'язує з гендерними ролями (як певні спеціалізації статі), засвоєними через систему культурних норм.

Виходячи з конструктивістської логіки, гендерні стереотипи можна обґрунтувати і через термін гендеру. Поняття **гендер**, перш за все, є соціальним конструктом (хоча й в певній мірі ототожнюється з біологічною статтю), що насамперед зумовлений соціальною організацією суспільства, зокрема, стереотипами. «Гендер - це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та стосунків жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі» [17].

На думку Е.Гідденса, англійського соціолога, саме соціокультурні норми визначають поведінкові моделі, патерни та дії жінок та чоловіків в конкретному суспільстві.

Розуміння структурної складової гендерної ідентичності досліджено в роботах Клециной, яка виокремлює такі компоненти: когнітивний (усвідомлення статевої приналежності, гендерних характеристик, порівняння себе з іншими та розуміння себе в соціальних категоріях фемінності/маскулінності), афективний (оцінка особистісних рис, особливостей рольової поведінки, побудована на порівнянні з зразковими гендерними моделями; прийняття/неприйняття власної гендерної ідентичності), і конативний (поведінковий аспект: дії, пов'язані з гендерними уявленнями про себе). Серед видів гендерних стереотипів вона виділяє: такі, що пов'язані з категорією фемінності/маскулінності, де маскулінність трактується як «активно-творча» характеристика, а фемінність «пасивно-репродуктивна»; стереотипи, пов'язані з розподілом праці: жінки асоціюються з виконавчою роботою, зі сферою послуг, а чоловіки - з інструментальною, більш творчою діяльністю та керівними посадами; стереотипи пов'язані з розподілом професійних та сімейних ролей, залежно від статі, де перші - приписуються чоловікам, а другі - вважаються жіночими [12].

Однак, на нашу думку, найбільш репрезентативною типологією гендерних стереотипів особистості є типологія Ткалича та Зінченка. Вони виділяють наступні групи стереотипів: стереотипи маскулінності-фемінності (включають в себе типові уявлення про властивості, що приписують кожній статі); стереотипи професійної діяльності чоловіків та жінок; стереотипи поєднання професійних і сімейних ролей відповідно до статі (розподіл ролей згідно статі); стереотипи зовнішності чоловіків та жінок.

Проаналізувавши декілька наукових джерел та врахувавши специфіку сучасності та українського суспільства, приходимо до висновку, що найрозповсюдженішими рисами, що приписуються жінкам, є: залежність (пасивність, «за чоловіком»), залежна і в матеріальному і в психологічному плані, нездатна

існувати автономно від чоловіка, обережність, схильність до підпорядкування та слабкість та інше), турботливість і ніжність, емоційність (схильність приймати емоційні, а не раціональні та виважені рішення).

Крім цього були виділені: стереотипна потреба вступити в шлюб (кожна жінка хоче вийти заміж), необхідність господарювати (займатися хатньою роботою, жінка - берегиня домашнього вогнища) та мати ідеальну зовнішність (струнке тіло, виражена талія та симетричність рис обличчя).

Що стосується професійної діяльності, то тут ми виокремили наступні упередження: жінка вважається поганим керівником (алогічна, ірраціональна, нерішуча; схильна до більш виконавчої роботи та підпорядкування, необ'єктивна), жінка не створена для інноваційної діяльності та відповідальної роботи (наука та спорт - для чоловіків, жінка не створена для генерації нових ідей; необ'єктивна-схильна до ідеалізації, жінку прикрашає не розум) [9; 18].

Варто зауважити, що науковці розглядають поняття **гендерної ідентичності** з різних перспектив. Так, наприклад, Каширська розглядає гендерну ідентичність як складову більш широкого поняття соціальної ідентичності, що включає в себе осмислення людиною її приналежності до певної статі чи соціальної групи, з урахуванням усіх аспектів індивідуальної природи особистості (поведінка, зовнішній вигляд, соціальні ролі, мова тощо). За словами дослідниці, визначальним фактором є те, як сама особа відносить себе до певної категорії. Т. Бендас та Р. Столлер притримуються іншої думки, вважаючи гендерну ідентичність широкою Я-концепцією, що включає в себе: ототожнення себе з певною статтю та відповідне ставлення до себе, демонстрування засвоєних норм та правил поведінки. Е. Маккобі розглядає гендерну ідентифікацію, як необхідною умовою для соціалізації, виходячи з положення, що соціалізація являє собою сукупність процесів за допомогою яких наступному поколінню передавалися знання про соціальні та культурні норми [17, стр. 54].

Оксана Гуменюк, навпаки вважає гендерну ідентичність та соціальну ідентичність двома рівнозначними структурами в складі емпіричної моделі взаємозв'язку Я-концепції і типів ідентичності у соціальній взаємодії [5, стр. 110].

Переходячи до соціальної ідентичності, доцільним буде звернутися до поняття **стереотипної загрози**, яке вперше ввели Steele та Aronson (1995) в своїй статі, що розуміється науковим співтовариством як занепокоєння, яких зазнає індивід, щодо того, що стереотипні уявлення можуть бути використані іншими в якості призми для розгляду дій індивіда. Іншими словами, існують побоювання, що поведінка людини може бути оцінена за допомогою негативних стереотипів групи, до якої вона відноситься. Ризик підтвердження негативних уявлень, в свою чергу, може породжувати перешкоди на шляху людини, та призводити до підтвердження стереотипу. Більше того, Steele та його колеги зауважують, що цей ризик може бути трактований більш загально - як загроза для соціальної ідентичності людини. Це пояснюється тим, що приналежність до певної соціальної групи автоматично маргіналізує особистість, робить її вразливою, в результаті чого з'являється тривожність. З чого робимо висновок, що упередження становлять загрозу для формування соціальної ідентичності людини. Як пише Гуменюк, остання «охоплює ту частину Я-концепції котра визначає її приналежність до соціальної групи (груп) у поєднанні із цінністю та емоційною значущістю, що супроводжують дану приналежність» [5; 22].

Влучним доповненням буде теорія **соціальної ідентичності** Теджфела, який стверджує, що джерелом самоповаги людини, як члена групи, є соціальна ідентичність; і наші уявлення про себе формуються на основі порівняння власної групи із зовнішньою. В попередньому підпункті ми також акцентували увагу на соціально-культурній природі Я-концепції, на чому ще раз наголосив Теджфел, Гуменюк, Маккобі, Бендас, Столлер та інші.

Говорячи про роль стереотипів в соціальній ідентифікації, важливо зауважити, що особистісна (індивідуальна) ідентичність та соціальна ідентичність знаходяться на діаметрально протилежних полюсах умовного континууму чинників, які

детермінують поведінку індивіда в соціумі: перша - переважно містить якості людської унікальності та міжособові стосунки (полюси «Я»-»Вони»); а друга - самовизначення в соціумі, тобто відносини обумовлені членством в певній соціальній категорії («Ми»-»Вони»); що і надає підстави для припущення про значний вплив стереотипізованих уявлень на ідентичність особи [3, стр. 242].

Отже, вище ми розглянули стереотипи в контексті ідентичності, але зауважимо, що існує інша думка щодо цього питання (Мацумото), яку ми не відкидаємо, і схильні розглядати обидва варіанти.

Можливість стереотипів спричиняти утруднення у вольовій сфері, що в подальшому призводить до зниженої можливості виконувати завдання та слабшої саморегуляції, пов'язана зі сприйняттям стереотипної загрози після виходу з «небезпечного» середовища, що іменується феноменом розповсюдження стереотипної загрози (Inzlicht & Kang, 2010). Таким чином, постійна необхідність долати упередження вводить людину в стан стресу, коли вона витрачає багато емоційного та когнітивного ресурсу, що і виснажує вольову регуляцію людини. Зв'язок між: виконавчими ресурсами, що впливають на самоконтроль; агресією та витривалістю; харчовою поведінкою; успішністю в певних галузях; поганою фізичною виносливістю; проблемами з фокусуванням - був доведений в рамках багатьох досліджень, зокрема на стиці психології, соціології та нейронауки, що були зібрані та описані в науковій роботі [5].

Це дає нам розуміння того, що, в більшості, вченими в контексті стереотипізації робився акцент на дослідження саме поведінкового аспекту.

Л. Медсон та С.Кросс висунули гіпотезу, що жінки більш схильні спиратися на соціальну взаємодію при формуванні ідентичності, в той час, як чоловіки - навпаки. Тобто прослідковується певний взаємозв'язок між гендерними і культурними відмінностями у Я-концепції.

Гендерна ідентичність тлумачиться науковцями по різному: за деякими поглядами вона формує соціальну ідентичність, за деякими - це окреме утворення, але так чи інакше обидва типи ідентичності (гендерна та соціальна) - взаємопов'язані

елементи в структурі Я-концепції у системі соц. взаємодії (соціалізації), які спричиняють формування позитивної (або, відповідно, негативної) Я-концепції.

Нарешті, окремо хочемо наголосити на думках А.А. Здравомислової та С.М. Оксамитної, які наголошують на негативному впливі гендерних стереотипів. Так, перша дослідниця вважає, що гендерні стереотипи є джерелом психологічної напруги (як для жінок, так і для чоловіків) і є такими утвореннями, що стримують розвиток. Друга дослідниця також підкреслює обмежувальну роль гендерних стереотипів: вони не дають людині самореалізуватися повною мірою, самій обирати бажану поведінку та розвиватися в професійній діяльності. На думку Оксамитної, слідування стереотипам може спричинити дискомфорт, депресію, стрес, занижену самооцінку, рольовий конфлікт, відчуття провини та інше [18]. Ці наукові погляди узгоджуються із нашою гіпотезою, отже вважаються нами цінними для розгляду.

Підсумовуючи, гендерні характеристики є основою формування власної унікальності та індивідуальності. Формування гендерної ідентичності відбувається завдяки гендерно-рольовій соціалізації, яка опосередковується гендерними стереотипами, що панують у конкретному суспільстві і містять в собі уявлення про розподіл маскулінних і фемінних рис між чоловіками і жінками. В ході гендерно-рольової соціалізації відбувається усвідомлення гендерних ролей, які людина повинна виконувати, щоб відповідати очікуванням навколишніх та взірцям фемінності або маскулінності. В свою чергу, гендерні ролі, які є результатом взаємодії біологічних та соціально-культурних чинників, зумовлюють поведінку особистості та її сприйняття. Відповідно, від жінок і чоловіків очікується відповідність певним нормам поведінки, особливостей прояву і взаємодії із іншими, особистісних рис. Стереотип розуміється нами як набір певних уявлень про властивості конкретної групи людей. В свою чергу, гендерні стереотипи - це узагальненні переконання про чоловіків та жінок, що вбирають в себе соціально побудовані категорії маскулінність та фемінність, які ґрунтуються на розподілі поведінкових патернів, психологічних відмінностей та соціальних ролей і статусів; їх

формування детерміноване соціально-культурними нормами, а необхідність дотримання пояснюється потребою вести себе в соціально прийнятній манері.

Варто зауважити, що стереотипи засвоюються людиною в процесі соціалізації, тому нами вважається доцільним розглядати їх в тому числі в контексті ідентичності. Таким чином, наше припущення полягає в тому, що гендерні стереотипи негативно впливають на Я-концепцію людини, зокрема на Образ-Я (що містить уявлення про себе), самоповагу (посилаєсь, зокрема, на Теджфела та Стіла) та самооцінку. Враховуючи попередню наукову розробленість поведінкового компоненту, у порівнянні з когнітивним та емоційно-оцінним, їх подальше дослідження вважається нами обґрунтованим.

1.3 Психологічні особливості жінок-військовослужбовиць

Фемінізація армії призводить до активізації наукових досліджень, присвячених ролі жінки в армії. Так, західні дослідники почали розробляти цю тему у другій половині попереднього сторіччя, в той час як дослідження особистості жінки-військовослужбовиці в українській армії розпочалися у 1990х роках, з кожним роком набираючи популярність аж до тепер. Однак, навіть в умовах повномасштабного вторгнення, питанню психологічних особливостей жінок-військовослужбовиць приділяється недостатня, на нашу думку, кількість уваги.

Розпочнемо з визначення поняття особистості. Особистість - це унікальна сукупність певних рис, особливостей, моделей поведінки, уподобань, вірувань тощо. Всі соціальні властивості особистості - є неповторними якостями, зумовленими соціальною взаємодією. Часто поняття особистість асоціюють із поняттям свідомість, тобто особистість - індивід, що має самосвідомість. Ця думка виразно відбивається в поглядах Л.І. Божович, що розуміє особистість, як рівень розвитку індивіда, котрий дає змогу йому контролювати себе та події свого життя. Максименко, в свою чергу, виділяє основні особистісні ознаки: цілісність, активність, вираження, унікальність, відкритість, саморозвиток і саморегуляція. Отже, особистість ми розуміємо як унікальну сукупність рис та особливостей людини, що творять власну унікальність.

Особистість є цілісною, самосвідомою, здатною до саморегуляції, вираження і саморозвитку.

Багато дослідників психології особистості у своїх дослідженнях звертали увагу на закономірності та особливості розвитку чоловіків і жінок. Зрозуміло, що певний набір характеристик (здебільшого пов'язаний з біологією, анатомією та фізіологією жінки) успадковується зі статтю. Одночасно, середовище, зокрема професійне, також має вплив на формування або подальший розвиток характерних рис жінки, які є важливими для виконання різних соціальних та професійних ролей. Таким чином, спадковість і соціальне оточення суттєво впливають на те, як жінки ідентифікують себе (у відповідності до соціальних ролей).

Отже, за результатами проведення емпіричного дослідження [24] професійної діяльності жінок-військовослужбовиць, що базувалося на попередньому теоретичному аналізі проблематики, було виокремлено наступні характеристики:

переважання домінантності, орієнтація на традиційні або егалітарні сімейні сосунки з рівним розподілом прав та обов'язків, зсув гендерної ідентичності в бік маскулінності та андрогінності. Звертаючись до моделі гендерних проявів систематизованої авторами, маскулінність асоціюється з: сильною особистістю, агресивністю, прагненням до лідерства, готовністю до ризику, рішучістю та наполегливістю, вмінням керувати, міцністю, домінантністю, мужністю та потребою у владі.

Аналіз особистісних рис жінок, які спрямовані на військову кар'єру, показав, що в них переважають такі характерні особливості: сила, домінантність, впевненість, самоконтроль, доволі високий показник готовності прийти на допомогу.

Аналіз «формально-динамічних властивостей особистості» сигналізує, що жінки-військовослужбовці виражають себе як: активні, рішучі, цілеспрямовані, адаптовані до військової служби та життя. Окрім того, наголошується на низькій сензитивності та середньої мобільності в усіх сферах [24].

Висновки до розділу I

1. На сьогодні в психологічній науці ще не сформульовано чіткого понятійного апарату та немає єдиної точки зору щодо структури Я-концепції. Всебічний аналіз цього феномену нами було проведено шляхом врахування наступних підходів, їх особливостей та представників, зокрема, ми виділили: праці, що лягли в основу теоретичного підґрунтя для розгляду Я-концепції особистості, в тому числі погляди, що враховують розвиток Я в онтогенезі (Джеймс, Роджерс, Маслоу, Кулі та Мід, Еріксона та інтегральну модель Бернса); вітчизняні погляди (Гуменюк, Чеснокова, Боришевський, Матвеев, Фурман, Бамбурак, Столін та інші); конструювання «Я» у процесі соціальної взаємодії (Х. Маркус та С.Кітаяма, Мацумото). В ході теоретичного аналізу нами було виділено основні елементи поняття Я-концепції, що є універсальними для більшості досліджень: когнітивний (Образ Я), емоційно-оцінний (самооцінка, самоповага) та поведінковий (що регулюється першими двома). Окрім цього, акцентуємо увагу на процесуально-динамічній характеристиці цього утворення, що породжує та водночас містить в собі відчуття самототожності, ідентичності (в тому числі самовизначення) та інтегральності; на його соціально-культурній природі та на ключовій ролі Я-концепції у розвитку особистості та побудові взаємодії з оточуючими. В результаті нами було сформоване визначення Я-концепції, що розуміється нами як: динамічна, відносно стійка, складна система уявлень людини про себе, котра містить усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних, соціальних, характерологічних та ін. властивостей; самооцінку; суб'єктивне сприйняття чинників, які впливають на неї; поведінкові дії, котрі характеризуються проявом перших двох компонентів. В свою чергу, найбільш репрезентативними для емпіричного аналізу структурами, на нашу думку є: Образ Я, з урахуванням часового аспекту; емоційно-оцінний компонент: самооцінка та самоповага

2. Нами було розглянуто гендерні стереотипи в контексті гендеру (відповідно до конструктивістської логіки) та соціальної та гендерної ідентичності (відповідно до того, що гендер - соціальний конструкт). Систематизувавши думки багатьох

науковців, нами було виведено наступне твердження: обидва типи ідентичності є взаємопов'язаними елементами в структурі Я-концепції у системі соц. взаємодії, які спричиняють формування Я-концепції. Ми сформуваємо визначення гендерних стереотипів: гендерні стереотипи - це узагальнені переконання про чоловіків та жінок, що вбирають в себе соціально побудовані категорії маскуліність та фемінність, які ґрунтуються на розподілі поведінкових патернів, психологічних відмінностей та соціальних ролей і статусів; їх формування детерміноване соціально-культурними нормами.

3. З основних психологічних особливостей жінок-військовослужбовиць ми виокремили наступні: зсув у сторону андрогінії чи маскуліності, які асоціюються із сильною особистістю, агресивністю, прагненням до лідерства, готовністю до ризику, рішучістю та наполегливістю, вмінням керувати, міцністю, домінантністю, мужністю та потребою у владі. Окрім цього були виділені такі особистісні риси як: сила, впевненість, самоконтроль, доволі високий показник готовності прийти на допомогу. Характеризуючи динамічні властивості особистості, наголошуємо на: активності, цілеспрямованості, адаптивності, низькому рівні сензитивності та середньому показнику мобільності в усіх сферах.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ НА Я-КОНЦЕПЦІЮ ЖІНОК-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВИЦЬ

2.1 Мета і завдання дослідження. Характеристика вибірки

Метою дослідження є визначення ефекту впливу гендерних стереотипів на Я-концепцію жінок-військовослужбовиць. Задля досягнення мети в рамках емпіричної частини нами були поставлені наступні завдання: дослідити Я-концепцію жінок-військовослужбовиць; дослідити сприйняття жінками-військовослужбовицями гендерних стереотипів; визначити вплив гендерних стереотипів на Я-концепцію жінок-військовослужбовиць. Як і було зазначено вище, для дослідження в рамках емпіричної частини нами було обрано такі аспекти Я-концепції, як: Образ Я (з урахуванням часового аспекту), самооцінка та самоповага. Саме когнітивний та емоційно-оціночний компоненти, на нашу думку є найбільш показовими. Так, наприклад, рівень самооцінки та самоповаги може впливати на адаптацію жінок-військовослужбовиць до воєнних реалій. Більше того, ці структури часто вважаються стрижневими утвореннями Я-концепції, згідно з якою людина погоджує саморозвиток, завдяки якому самовизначається та визначає власні цінності; і формує позитивне ставлення до себе та світу.

Для подальшого розгляду нами було обрано 8 найбільш поширених стереотипів, відповідно до наступної класифікації груп стереотипів: стереотипи маскулінності-фемінності («Жінка - емоційна», «Жінка - залежна», «Жінка має бути турботливою і ніжною»); стереотипи професійної діяльності («Жінки не створені для інноваційної та відповідальної роботи», «Жінка - поганий керівник»); стереотипи поєднання сімейних і професійних ролей відповідно до статі («Нормальна жінка хоче вийти заміж», «Місце жінки - на кухні»); стереотипи зовнішності («Жінка має мати струнке тіло з вираженою талією і симетричні риси обличчя»).

Дослідження проводилося серед жінок-військовослужбовиць, що наразі знаходяться у лавах ЗСУ, а саме Головного управління оперативного забезпечення (Війська радіоелектронної боротьби) та Командування сил логістики (зокрема, Частини

підпорядковані озброєнню і тилу ЗСУ Харківської області), а також Сухопутних військ ЗСУ (Оперативне командування «Схід»). Віковий діапазон: 28.7 ± 4.1 роки. Дослідження проводилося зі згоди керівництва зазначених структур.

2.2 Методи дослідження впливу гендерних стереотипів на Я-концепцію жінок-військовослужбовиць

В рамках дослідження були використані наступні психодіагностичні методи дослідження: метод суб'єктивного шкалювання ставлення до гендерних стереотипів (шкала Лайкерта); Методика «Дослідження самооцінки особистості» С.А. Будассі; Шкала самоповаги Розенберга; Метод суб'єктивного шкалювання для дослідження образу «Я» як узагальнення уявлень особистості про власне благополуччя в модифікації І.В. Кряж.

1. Метод суб'єктивного шкалювання ставлення до гендерних стереотипів (шкала Лайкерта) - за допомогою цієї методики нами було досліджено сприйняття гендерних стереотипів жінками-військовослужбовицями. Опитувальні отримали можливість оцінити 8 стереотипів (зазначених в підпункті 2.1) за 10-бальною шкалою відповідно до ступені згоди або незгоди із певним судженням; де 1 - «повністю згоден», а 10- «повністю не згоден». До кожного стереотипу наводилось 6 суджень, по 2 на емоційний, поведінковий та когнітивний аспект ставлення до стереотипів, відповідно.

2. Методика «Дослідження самооцінки особистості» С.А. Будассі - дана методика використовувалася нами із метою дослідження самооцінки, як афективно-оціночного компонента Я-концепції. В основу методики покладено спосіб ранжування, в той час як результати виражені кількісно. Опитувальним пропонується перелік властивостей особистості, з яких необхідно обрати 20, 10 з яких описують людину з позитивної точки зору, а 10 - з негативної. З них потрібно побудувати два профілі: перший - відображає зразкову, еталонну особистість (Я-ідеальне), і другий - показує вираженість цих якостей у індивіда особисто (Я-реальне).

3. Шкала самоповаги Розенберга - використання методики спрямоване на

дослідження самоповаги, як одної з найбільш репрезентативних складових Я-концепції. Психометрична шкала містить 10 суджень, по кожному з яких потрібно було обрати одну з чотирьох відповідей: повністю згодна, згодна, не згодна, абсолютно не згодна.

4. Метод суб'єктивного шкалювання для дослідження образу «Я» як узагальнення уявлень особистості про власне благополуччя в модифікації І.В. Кряж - цей метод дає змогу оцінити Образ Я в трьох часових вимірах: минулому, сьогоденні та майбутньому. Вибір даної методики пояснюємо необхідністю врахування переламного характеру бойових дій при розгляді образу Я, як когнітивної складової Я-концепції, що містить уявлення людини про себе та своє благополуччя. Це «узагальнення уявлень» досліджується за допомогою 9 шкал: «Я чуйний», «Я тривожний», «Я незалежний», «Я забезпечений», «Я впевнений у собі», «Я успішний», «Я жорсткий», «Я безтурботний», «Я оптимістичний». Так, опитувальні мали оцінити себе за кожною шкалою від 1 до 10 (абсолютно не згодна та абсолютно згодна, відповідно) в трьох часових вимірах.

2.3 Дослідження Я-концепції жінок-військовослужбовиць

В ході аналізу описових статистик нами було проаналізована міра виразності наступних змінних: самооцінка, самоповага та Образ Я у минулому, сьогоденні та майбутньому. Результати представлені у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Описові статистики діагностики образу Я, самооцінки та самоповаги

	Мінімум	Максимум	Середнє	Середньокв. відхилення
Самооцінка	-0,79	,93	,17	,69
Самоповага	18,00	31,00	24,71	3,26
Я чуйний (минуле)	0,00	10,00	4,48	1,86
Я чуйний (сьогодення)	0,00	10,00	4,27	2,21
Я чуйний (майбутнє)	0,00	10,00	4,48	2,16
Я тривожний (минуле)	0,00	10,00	5,85	2,50

Таблиця 2.1 (продовження)

Описові статистики діагностики образу Я, самооцінки та самоповаги

	Мінімум	Максимум	Середнє	Середньокв. відхилення
Я тривожний (сьогодення)	0,00	10,00	6,89	2,45
Я тривожний (майбутнє)	0,00	10,00	7,24	2,58
Я незалежний (минуле)	0,00	10,00	5,35	2,42
Я незалежний (сьогодення)	1,00	10,00	5,15	3,03
Я незалежний (майбутнє)	0,00	10,00	5,93	2,24
Я забезпечений (минуле)	0,00	10,00	4,35	1,55
Я забезпечений (сьогодення)	0,00	10,00	4,31	1,80
Я забезпечений (майбутнє)	0,00	9,00	3,37	2,02
Я впевнений у собі (минуле)	0,00	10,00	5,30	2,41
Я впевнений у собі (сьогодення)	0,00	10,00	4,56	3,05
Я впевнений у собі (майбутнє)	0,00	10,00	4,86	3,23
Я успішний (минуле)	0,00	10,00	4,23	1,77
Я успішний (сьогодення)	0,00	10,00	4,34	1,70
Я успішний (майбутнє)	0,00	10,00	3,80	2,31
Я жорсткий (минуле)	0,00	10,00	5,6300	2,30
Я жорсткий (сьогодення)	0,00	10,00	5,93	2,30
Я жорсткий (майбутнє)	0,00	10,00	5,65	2,36
Я безтурботний (минуле)	0,00	10,00	4,34	2,00
Я безтурботний (сьогодення)	0,00	10,00	3,88	1,99
Я безтурботний (майбутнє)	0,00	10,00	4,20	2,27
Я оптимістичний (минуле)	0,00	10,00	4,09	2,17
Я оптимістичний (сьогодення)	0,00	10,00	4,11	2,05
Я оптимістичний (майбутнє)	0,00	10,00	4,02	2,30

Отже, аналізуючи Я-концепцію жінок-військовослужбовиць, рівень самооцінки є середнім, помірно адекватним. Рівень самоповаги - прийнятний. Таким чином, досліджувані в міру впевнені в собі, мають повагу до себе навіть при невдачах, можуть визнавати як свої переваги, так і недоліки; в той же час іноді можуть занадто фокусуватися на негативних аспектах.

Перейдемо до аналізу образу Я. Найвищі значення спостерігаються за шкалами Я тривожний в сьогоднішньому та майбутньому, а найнижчі значення за шкалою Я забезпечений в майбутньому. Це може свідчити про підвищену тривожність в теперішньому та про тривожні сумніви стосовно майбутнього та своєї забезпеченості в ньому. Пов'язуємо це із переламністю та раптовістю воєнних дій, в яких жінкам доводиться пристосовуватися до непередбачуваності і відсутності стабільності.

Окрім цього, досить низькі значення спостерігаємо за шкалами Я безтурботний в сьогоднішньому та Я успішний в майбутньому. Це так само підкріплює нашу інтерпретацію: жінки, що служать в лавах ЗСУ безнадійно дивляться на сьогоднішнє та на свій успіх в майбутньому, що також може бути пов'язано з великою кількістю турбот та незакритих потреб (як фізичних, так і психологічних).

Разом з тим, бачимо тенденцію до певного заниження показників оптимістичності в минулому і в майбутньому. Це, аналогічно, може свідчити про більше песимістичний погляд на життя, або ж на більш реалістичний (в умовах наступу та загострення ситуації на фронті та в країні в цілому).

2.4 Дослідження сприйняття жінками-військовослужбовицями гендерних стереотипів

Далі розглянемо таблицю 2.2, яка відображає описові статистики результатів діагностики ставлення до 8 гендерних стереотипів на трьох рівнях: когнітивному, поведінковому та емоційному.

Таблиця 2.2

Описові статистики діагностики ставлення до стереотипів

	Мінімум	Максимум	Середнє	Середньокв. відхилення
Вийти заміж КК	2,00	20,00	10,68	6,34
Вийти заміж ПК	2,00	19,00	9,84	5,68
Вийти заміж ЕК	2,00	20,00	14,52	4,23
Має господарювати КК	2,00	20,00	9,62	6,12
Має господарювати ПК	2,00	19,00	9,41	5,75

Таблиця 2.2 (продовження)

Описові статистики діагностики ставлення до стереотипів

	Мінімум	Максимум	Середнє	Середньокв. відхилення
Має господарювати ЕК	2,00	20,00	14,75	4,38
Не для інновацій КК	2,00	20,00	10,23	6,45
Не для інновацій ПК	2,00	20,00	9,45	5,73
Не для інновацій ЕК	2,00	20,00	14,02	4,77
Поганий керівник КК	2,00	20,00	9,63	5,51
Поганий керівник ПК	2,00	20,00	9,09	5,79
Поганий керівник ЕК	2,00	20,00	14,33	4,81
Струнке тіло КК	2,00	20,00	10,29	6,12
Струнке тіло ПК	2,00	20,00	9,77	6,19
Струнке тіло ЕК	2,00	20,00	14,51	4,71
Емоційна КК	2,00	20,00	9,99	6,02
Емоційна ПК	2,00	20,00	9,22	5,93
Емоційна ЕК	2,00	20,00	14,08	4,69
Залежна КК	2,00	20,00	9,79	6,17
Залежна ПК	2,00	20,00	9,10	5,84
Залежна ЕК	2,00	20,00	13,76	5,09
Турботлива КК	2,00	20,00	10,01	5,67
Турботлива ПК	2,00	19,00	9,51	5,59
Турботлива ЕК	2,00	20,00	14,59	4,62

За даними таблиці 2.2 на когнітивному рівні найвищі показники (10.3 та 10.7) мають стереотипи «Струнке тіло» та «Нормальна жінка хоче вийти заміж», а найнижчі «Має господарювати» та «Залежна» (9.6 та 9.6). Крім вищезазначених, стереотип «Не для інновацій» також мав досить високий показник. Таким чином, стереотипні уявлення про те, що жінка має мати «ідеальну» зовнішність, не створена для інновацій та хоче вийти заміж, на когнітивному рівні має найбільший вплив на досліджуваних; а упередження про те, що вона має господарювати впливають найменше.

Що стосується поведінкового рівня, тут стереотипи із найвищими показниками - «Нормальна жінка хоче вийти заміж» та «Струнке тіло» (9.8 та 9.8), а із найнижчими - «Залежна» та «Поганий керівник» (9.1 та 9.1). Звернемо увагу на те, що різниця між найвищими та найнижчими показниками, навіть порівняно з попередньою, не є великою. Отже, упередження про себе як таку, що є залежною та поганою керівницею менш суттєво впливають на особистість, аніж стереотипи про необхідність вступити у шлюб та еталонну зовнішність.

Нарешті, перейдімо до емоційного рівня, на якому найвищі показники фіксуємо за стереотипами «Жінка має господарювати» та «Жінка - турботлива» (14.8 та 14.6), а найнижчий показник за стереотипом «Жінка - залежна» (13.7). Стереотипи «Нормальна жінка хоче вийти заміж» та «Жінка має мати струнке тіло» також мають досить високі показники (14.5 та 14.5). У висновку, упередження про те, що жінка має господарювати та бути турботливою, а також стереотипні уявлення про те, що жінка має вступити в шлюб і мати струнке тіло та симетричне обличчя мають значний вплив на особистість, в той час як упередження про залежність жінки - мають менший вплив.

Порівнюючи три компоненти, найбільший відгук фіксуємо за стереотипами на емоційному рівні, а найменший - на поведінковому.

З метою зручності опрацювання подальших даних було знижено розмірність за допомогою факторного аналізу, метод головних компонент із обертанням Варімакс (Додаток Б).

Було отримано п'ять факторів, які у сукупності пояснюють 64% дисперсії. Фактор «Стабільність», що включає в себе Я-впевнений, Я-жорсткий, Я-незалежний в трьох часових вимірах та Я-тривожний у минулому з позитивним навантаженням; «Відкритість майбутньому», в який із позитивним навантаженням увійшли Я-чуйний та Я-оптимістичний у сьогоденні та майбутньому, а також Я-жорсткий у майбутньому із негативним навантаженням; «Тривожні сумніви», який включає в себе Я-тривожний у трьох часових вимірах та Я-впевнений в минулому із позитивним навантаженням, а з негативним навантаженням Я-забезпечений у майбутньому;

«Інфантильність», куди із позитивним навантаженням увійшли Я-безтурботний та Я-оптимістичний у минулому і сьогодні, а Я-успішний в майбутньому мав негативне навантаження; «Орієнтація на минуле», де нами із позитивним навантаженням виділені Я-забезпечений в минулому і сьогодні, Я-успішний в минулому та Я-оптимістичний в минулому

2.5 Визначення впливу гендерних стереотипів на Я-концепцію жінок-військовослужбовиць

На основі попереднього вивчення кореляційних зв'язків було визначено коло змінних, які мають брати участь у регресійному аналізі (Додаток А).

Щодо самооцінки, - було отримано модель, яка в ході аналізу коефіцієнту множинної детермінації показала прийнятну придатність (Таблиця 2.3).

Було встановлено, що три предиктори впливають на самооцінку: на когнітивному рівні стереотипи «Нормальна жінка хоче вийти заміж» та «Жінка-емоційна» негативно впливають на самооцінку, а стереотип про «Жінка має бути турботливою» позитивно впливає.

Таблиця 2.3

Модель множинної регресії із самооцінкою в якості залежної змінної.

Когнітивний компонент

Модель	Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Значущість	R-квадрат	
	B	Стандартна помилка	Бета				
1	(Константа)	,920	,109		8,448	,000	,461
	Вийти заміж КК	-,050	,013	-,456	-3,749	,000	
	Емоційна КК	-,062	,015	-,541	-4,254	,000	
	Турботлива КК	,038	,017	,310	2,196	,031	

За результатами регресійного аналізу, представленого у таблиці 2.4, було виявлено негативний ефект впливу гендерних стереотипів «Жінка не створена для

інноваційної роботи» та «Жінка має мати струнке тіло із вираженою талією та симетричні риси обличчя» на самоповагу на когнітивному рівні.

Таблиця 2.4

Модель множинної регресії із самоповагою в якості залежної змінної.

Когнітивний компонент

Модель	Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Значущість	R-квадрат		
	B	Стандартна помилка	Бета					
1	(Константа)	29,026	,446		65,073	,000	,560	
	Не для інновацій КК	-,149	,048		-,296	-3,093		,003
	Струнке тіло КК	-,271	,051		-,509	-5,320		,000

Перейдемо до інтерпретації результатів, наданих вище (Таблиця 2.3 та 2.4). Отже, уявлення про те, що жінка є емоційною та має вступити у шлюб підбивають впевненість жінки у собі; водночас, упередження про те, що жінка не створена для інноваційної роботи, але має мати струнке тіло знижують рівень поваги до себе. Це може бути пов'язано із психологічними особливостями жінок-військовослужбовиць: наприклад, емоційність може сприйматися такою, що заважатиме їм в їх професійній діяльності; специфіка військової діяльності, за уявленням військовослужбовиць, часто може не дозволяти їм вибудовувати близькі стосунки із чоловіками (і в подальшому укладати шлюб), через що військовослужбовиці можуть відчувати тиск; нереалістичні уявлення про жіноче тіло, що не збігаються з реальністю, також посилюють психологічний тиск; зсув у сторону андрогінії та маскулітності може вступати у конфлікт із уявленням про те, що жінка не створена для інноваційної роботи. Звернувшись до таблиці 2.5, можна зробити висновок про те, що чим більше на когнітивному рівні впливають стереотипи «Нормальна жінка хоче вийти заміж» та «Жінка має мати струнке тіло та симетричні риси обличчя», тим менше у респонденток виразний фактор «Стабільність».

Таблиця 2.5

Модель множинної регресії із фактором «Стабільність» в якості залежної змінної.

Когнітивний компонент

Модель	Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Значущість	R-квадрат	
	B	Стандартна помилка	Бета				
1	(Константа)	1,231	,156		7,867	,000	,453
	Вийти заміж КК	-,050	,016		-3,059	,003	
	Струнке тіло КК	-,068	,017		-3,972	,000	

Таким чином, стереотип про необхідність жінки вступити у шлюб і мати ідеальну зовнішність, за суб'єктивним уявленням жінок впливає на: їх стабільність, тобто знижує її впевненість у собі; жорсткість, що може негативно позначитись на проф. сфері; незалежність, що протирічить особистісним рисам жінок у цій сфері.

Дані презентовані в таблиці 2.6 свідчать про наступне: чим більше на когнітивному рівні впливає стереотип «Жінка має мати струнке тіло із вираженою талією та симетричні риси обличчя», тим більше у респонденток виразний фактор «Відкритість майбутньому».

Таблиця 2.6

Модель множинної регресії із фактором «Відкритість майбутньому» в якості залежної змінної. Когнітивний компонент

Модель	Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Значущість	R-квадрат	
	B	Стандартна помилка	Бета				
1	(Константа)	-,327	,194		-1,687	,095	,038
	Струнке тіло КК	,032	,016		1,960	,053	

Дані презентовані в таблиці 2.7 свідчать про наступне: чим більше на когнітивному рівні впливає стереотип «Жінка - поганий керівник», тим більше у

респонденток виразний фактор «Відкритість майбутньому».

Таблиця 2.7

Модель множинної регресії із фактором «Відкритість майбутньому» в якості залежної змінної. Когнітивний компонент

Модель	Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Значущість	R-квадрат	
	B	Стандартна помилка	Бета				
1	(Константа)	-,394	,198		-1,989	,049	0,051
	Поганий керівник КК	,041	,018		,225	2,289	

Аназуючи попередні дві таблиці, говоримо про те, що жінки почувають себе менш жорсткими (зокрема і в майбутньому теж), більш чуйними (зокрема, в майбутньому) та оптимістично дивляться в майбутнє.

Отримані результати можна пов'язати із наявністю таких психологічних особливостей у жінок в армії, як міцність, адаптивність, мобільність, наполегливість та готовність до ризику. Тобто вищезгадані стереотипи навпаки можуть стимулювати жінок до їх спростування та доведення протилежного, через що вони можуть більш оптимістично відноситись до майбутнього. Інше пояснення полягає в тому, що жінки сприймають «гарного керівника» як жорсткого лідера, що не прислухається до інших. Відповідно, жінки навпаки прагнуть бути чуйними і менш жорсткими. Це може ставатись через розведення жінок і чоловіків на два різні полюси, де жінки вважаються поганими керівниками, а чоловіки - гарними керівниками, хоча це на думку військовослужбовиць не відображає реальність. Відповідно, «гарним керівникам» можуть приписуватися протилежні якості, такі як надмірна жорсткість і ігнорування потреб інших. За даними таблиці 2.8, Чим більше на когнітивному рівні впливає стереотип «Жінка має господарювати», тим більше у респонденток виразний фактор «Тривожні сумніви».

Модель множинної регресії із фактором «Тривожні сумніви» в якості залежної змінної. Когнітивний компонент

Модель	Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Значущість	R-квадрат
	B	Стандартна помилка	Бета			
1	(Константа)	-,526	,177			
	Має господарювати КК	,055	,016	,335	-2,970	,004
					3,514	,001

Уявлення про те, що жінка має приділяти велику кількість часу господарству, може спричиняти тривожні сумніви у респонденток, тобто жінки бачать себе менш забезпеченими та більш тривожними. Це можна пояснити тим, що поєднувати військову справу та господарювання видається неможливим та таким, що протирічить внутрішнім принципам, отже за неможливості працювати жінки не відчуватимуть себе забезпеченими, а навпаки - відчуватимуть тривогу.

Вище нами був розглянутий когнітивний рівень ставлення до стереотипів, а тепер перейдемо до поведінкового.

За результатами регресійного аналізу, представленими у таблиці 2.9, було виявлено негативний ефект впливу гендерних стереотипів «Нормальна жінка хоче вийти заміж» та «Жінка має мати струнке тіло із вираженою талією та симетричні риси обличчя» на самооцінку на поведінковому рівні. Інакшими словами, необхідність слідувати патернам поведінки, які зумовлені вищезгаданими стереотипами, знижує рівень самоцінності респонденток. Так, наприклад, дані упередження можуть спонукати жінку до активного пошуку стосунків, більшої зосередженості на приверненні уваги (за допомогою зовнішності або ж поведінки); розвитку навичок, що вважаються цінними у сімейному житті (але насправді вступають у протиріччя з реальними потребами жінок), дотримання дієт, пошук різних засобів для поліпшення зовнішності (косметологічні процедури, хірургічні

втручання та інше). В свою чергу, вдаючись до цих поведінкових патернів, в намаганні досягти «ідеала», жінка поринає в самозасудження.

Таблиця 2.9

Модель множинної регресії із самооцінкою в якості залежної змінної.

Поведінковий компонент

Модель	Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Значущість	R-квадрат	
	B	Стандартна помилка	Бета				
1	(Константа)	,953	,106		8,976	,000	,441
	Вийти заміж ПК	-,044	,015		-2,968	,004	
	Струнке тіло ПК	-,038	,014		-2,813	,006	

Результати, представлені у таблиці 2.10 свідчать про те, що на самоповагу на поведінковому рівні негативно впливає стереотип «Жінка не створена для інноваційної та відповідальної роботи». Це можна пов'язати із тим, що даний стереотип вимагає від жінки: уникнення лідерських ролей, відповідальності, обмеження прийняття важливих рішень та вираження ідей. Ці вимоги вступають у конфлікт із психологічними особливостями жінок-військовослужбовиць, такими як: домінантність, прагнення до лідерства, наполегливість та інше. Відповідно, тиск суспільства лише посилює протиріччя і підштовхує жінку до втрати почуття власної гідності, значущості та поваги до себе.

Таблиця 2.10

Модель множинної регресії із самоповагою в якості залежної змінної.

Поведінковий компонент

Модель	Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Значущість	R-квадрат	
	B	Стандартна помилка	Бета				
1	(Константа)	28,783	,413		69,634	,000	,575

Таблиця 2.10 (продовження)

Модель множинної регресії із самоповагою в якості залежної змінної.

Поведінковий компонент

Модель	Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Значущість	R-квадрат	
	B	Стандартна помилка	Бета				
1	Не для іновацій ПК	-,431	,037	-,758	-11,507	,000	,575

Звернувшись до таблиці 2.11, ми робимо висновок про те, що чим більше на поведінковому рівні впливають стереотипи «Нормальна жінка хоче вийти заміж» та «Жінка має мати струнке тіло з вираженою талією і симетричні риси обличчя», тим менше у респонденток виразний фактор «Стабільність». Знову ж таки, пов'язуємо це із необхідністю підтримуватись певних патернів поведінки, дотримання яких спричиняє відчуття невпевненості у собі, залежності, тривожності. Окрім цього, респондентки стають менш жорсткими, що може спричинити утруднення в їх професійній діяльності та відбиватись на повсякденному житті, так як вищезгадана характеристика виділена нами як особливість жінок, що пов'язали своє життя із військовою справою.

Таблиця 2.11

Модель множинної регресії із фактором «Стабільність» в якості залежної змінної.

Поведінковий компонент

Модель	Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Значущість	R-квадрат
	B	Стандартна помилка	Бета			
1	(Константа)	1,265	,142	8,906	,000	,526
	Вийти заміж ПК	-,060	,020	-,341	-3,043	
	Струнке тіло ПК	-,069	,018	-,427	-3,808	,000

Таблиця 2.12 ілюструє положення про те, що чим більше на поведінковому рівні впливає стереотип «Нормальна жінка має господарювати», тим більше у респонденток виразний фактор «Відкритість майбутньому».

Таблиця 2.12

Модель множинної регресії із фактором «Відкритість майбутньому» в якості залежної змінної. Поведінковий компонент

Модель		Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Значущість	R-квадрат
		B	Стандартна помилка	Бета			
1	(Константа)	-,353	,189		-1,868	,065	,047
	Господарювати ПК	,038	,017	,261	2,186	,031	

Таблиця 2.13 ілюструє положення про те, що чим більше на поведінковому рівні впливає стереотип «Нормальна жінка має господарювати», тим більше у респонденток виразний фактор «Тривожні сумніви».

Таблиця 2.13

Модель множинної регресії із фактором «Тривожні сумніви» в якості залежної змінної. Поведінковий компонент

Модель		Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Значущість	R-квадрат
		B	Стандартна помилка	Бета			
1	(Константа)	-,713	,174		-4,093	,000	,190
	Має господарювати ПК	,076	,016	,436	4,790	,000	

Пояснюємо це так: якщо респондентки ідентифікуються із цим стереотипом, сприймаючи його як символ стабільності або ж мирного життя (на противагу мінливій і непередбачуваній військовій справі), то це може посилювати в них оптимістичні

відчуття, зумовлювати орієнтацію на майбутнє та зумовлювати певне прагнення до зниження жорсткості і підвищення чуйності, як стереотипно «більш жіночих» характеристик. Але, з огляду на наявність певних психологічних особливостей, про які ми вже неодноразово зазначали, жінки-військові можуть вважати роботу по дому такою, що не приносить грошей, обмежує в розвитку (наприклад, кар'єрному), отже водночас жінкам притаманна певна тривожність, зокрема щодо своєї забезпеченості.

Нарешті перейдемо до розгляду ставлення до стереотипів на емоційному рівні. Результати аналізу, представлені у таблиці 2.14, свідчать про те, що на емоційному рівні стереотип «Нормальна жінка хоче вийти заміж» негативно впливає на самоповагу жінок-військовослужбовиць.

Таблиця 2.14

Модель множинної регресії із самоповагою в якості залежної змінної.

Емоційний компонент

Модель	Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Значущість	R-квадрат	
	B	Стандартна помилка	Бета				
1	(Константа)	27,325	1,144		23,894	,000	,055
	Вийти заміж ЕК	-,180	,076	-,234	-2,381	,019	

Так, жінки можуть відчувати осуд та винити себе за те, що не відповідають загальноприйнятим стандартам. Це, в свою чергу, може призвести до почуття відчуженості від суспільства та викривленого сприйняття себе

Звертаючись до таблиці 2.15, ми бачимо, що чим більше на емоційному рівні впливає стереотип «Нормальна жінка має господарювати», тим більше у респонденток виражений фактор «Тривожні сумніви».

Модель множинної регресії із фактором «Тривожні сумніви» в якості залежної змінної. Емоційний компонент

Модель	Нестандартизовані коефіцієнти		Стандартизовані коефіцієнти	t	Значущість	R-квадрат
	B	Стандартна помилка	Бета			
1	(Константа)	-1,663	,308			,244
	Має господарювати ЕК	,113	,020	,494	5,623	

Пов'язуємо це, знову ж таки, із тим, що у жінок може з'являтися відчуття провини або ж пригніченість та тривога через неможливість: відповідати вимогам, знайти своє місце у суспільстві, обрати кар'єру, яка б відповідала стереотипній ролі господині або ж матері. Через нездатність досягти соціальної прийнятності та відсутність підтримуючих «сигналів» суспільства респондентки можуть губити впевненість у собі, своїй забезпеченості, своєму благополуччі.

Висновки до розділу II

1. Для дослідження впливу гендерних стереотипів на Я-концепцію жінок-військовослужбовиць нами були обрані та використані наступні методики: метод суб'єктивного шкалювання ставлення до гендерних стереотипів (шкала Лайкерта); «Дослідження самооцінки особистості» С.А. Будассі; шкала самоповаги Розенберга; метод суб'єктивного шкалювання для дослідження образу «Я» як узагальнення уявлень особистості про власне благополуччя в модифікації І.В. Кряж. Зазначені методики було обрані відповідно до найбільш показових аспектів, виявлених при теоретичному аналізі.

2. Аналіз емоційно-оціночного компонента Я-концепції свідчить про середній рівень самооцінки та прийнятний рівень самоповаги. Аналіз образу Я характеризується: підвищеними значеннями за шкалою Я-тривожний в сьогоднішній та

майбутньому, заниженими значеннями за шкалою Я забезпечений в майбутньому, низькими значеннями за шкалами Я безтурботний в сьогодні та Я успішний в майбутньому; тенденцією до певного заниження показників оптимістичності в минулому і в майбутньому. Сприйняття гендерних стереотипів жінками-військовослужбовицями полягає в наступному: на когнітивному рівні найбільше репрезентованими у свідомості були стереотипи «Струнке тіло» та «Нормальна жінка хоче вийти заміж», а найменш - «Має господарювати» та «Залежна», стереотип «Не для інновацій» також мав досить високий показник; на поведінковому рівні, найбільш виразний відгук фіксуємо за стереотипами «Нормальна жінка хоче вийти заміж» та «Струнке тіло», а найменший за стереотипами «Залежна» та «Поганий керівник»; на емоційному рівні, найбільш значущими виявились стереотипи «Має господарювати» та «Турботлива», а найменш значущим - стереотип «Залежність», стереотипи «Нормальна жінка хоче вийти заміж» та «Струнке тіло» також отримали досить високі показники. Порівнюючи три рівні ставлення, найбільший відгук відзначається на емоційному рівні, а найменший – на поведінковому. Далі з метою зменшення розмірності нами була проведена факторизація внаслідок чого було отримано п'ять факторів: «Стабільність» , «Відкритість майбутньому», «Тривожні сумніви», «Інфантильність», «Орієнтація на минуле».

3. З метою визначення кола змінних був проведений кореляційний аналіз окремо по когнітивному, поведінковому та емоційному компонентах. Останнім етапом був проведений регресійний аналіз. За його результатами на когнітивному рівні нами було виявлено: ефект впливу гендерних стереотипів на самооцінку на когнітивному рівні, при тому що стереотипи «Вийти заміж» та «Емоційність» негативно впливають на самооцінку, а стереотип про «Турботливість» позитивно впливає. Окрім цього, виявлено негативний ефект впливу гендерних стереотипів «Не для інновацій» та «Струнке тіло» на самоповагу. Стереотипи «Вийти заміж» та «Струнке тіло» негативно вплинули на фактор «Стабільність». На фактор «Відкритість майбутньому» позитивно вплинув стереотип «Струнке тіло», а також «Поганий керівник». В свою чергу, стереотип «Має господарювати» позитивно

вплинув на виразність фактору «Тривожні сумніви». На поведінковому рівні нами було виявлено: негативний ефект впливу гендерних стереотипів «Вийти заміж» та «Струнке тіло» на самооцінку. В свою чергу, на самоповагу негативно вплинув стереотип «Не для інновацій». Стереотипи «Вийти заміж» та «Струнке тіло» негативно вплинули на виразність фактору «Стабільність». Стереотипи «Має господарювати» позитивно вплинув на виразність факторів «Відкритість майбутньому» та «Тривожні сумніви». На емоційному рівні нами було виявлено: негативний ефект впливу стереотипу «Вийти заміж» на самоповагу, тоді як стереотип «Має господарювати» позитивно вплинув на виразність фактору «Тривожні сумніви».

ВИСНОВКИ

1. В результаті проведення теоретичного аналізу нами було сформовані наступні визначення: гендерні стереотипи - це узагальненні переконання про чоловіків та жінок, що вбирають в себе соціально побудовані категорії маскулінність та фемінність, які ґрунтуються на розподілі поведінкових патернів, психологічних відмінностей та соціальних ролей і статусів; їх формування детерміноване соціально-культурними нормами. Я-концепція - динамічна, відносно стійка, складна система уявлень людини про себе, котра містить усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних, соціальних, характерологічних та ін. властивостей; самооцінку; суб'єктивне сприйняття чинників, які впливають на неї; поведінкові дії, котрі характеризуються проявом перших двох компонентів. В свою чергу, найбільш репрезентативними для емпіричного аналізу структурами, на нашу думку є: Образ Я, з урахуванням часового аспекту та емоційно-оціночний компонент, зокрема самооцінка та самоповага. Також нами було виявлено основні психологічні особливості жінок-військовослужбовиць: зсув у сторону андрогінії чи маскулінності, міцність, готовність прийти на допомогу, адаптивність, готовність до ризику та інше.

2. В результаті дослідження Я-концепції жінок-військовослужбовиць нами були виявлені наступні характеристики: помірно адекватна самооцінка та прийнятний рівень самоповаги, при тому що Образ Я характеризується: тривожністю в сьогоденні та майбутньому, заниженою безтурботністю у сьогоденні та майбутньому, заниженою успішністю у майбутньому, заниженою забезпеченістю в майбутньому, заниженою оптимістичністю. Образ Я жінок-військовослужбовиць характеризується структурою, для якої характерні наступні фактори: фактор «Стабільність», що включає в себе Я-впевнений, Я-жорсткий, Я-незалежний в трьох часових вимірах та Я-тривожний у минулому з позитивним навантаженням; «Відкритість майбутньому», в який із позитивним навантаженням увійшли Я-чуйний та Я-оптимістичний у сьогоденні та майбутньому, а також Я-жорсткий у майбутньому із негативним навантаженням; «Тривожні сумніви», який включає в себе Я-тривожний у трьох часових вимірах та Я-впевнений в минулому із позитивним

навантаженням, а з негативним навантаженням Я-забезпечений у майбутньому; «Інфантильність», куди із позитивним навантаженням увійшли Я-безтурботний та Я-оптимістичний у минулому і сьогодні, а Я-успішний в майбутньому із негативним навантаженням; «Орієнтація на минуле», де нами із позитивним навантаженням виділені Я-забезпечений в минулому і сьогодні, Я-успішний та Я-оптимістичний в минулому.

3. В ході дослідження сприйняття жінками-військовослужбовицями гендерних стереотипів, було виявлено, що на когнітивному рівні найбільш значущими стереотипами виявились: «Жінки не створені для інноваційної та відповідальної роботи» та «Нормальна жінка хоче вийти заміж», а найменш значущими: «Нормальна жінка має господарювати» та «Жінка- залежна». На поведінковому рівні найбільший відгук отримали стереотипи «Жінка – поганий керівник» та «Жінка -залежна», а найменший: «Нормальна жінка хоче вийти заміж» та «Жінка має мати струнке тіло із вираженою талією та симетричні риси обличчя». На емоційному рівні найбільшою мірою репрезентованими у свідомості були стереотипи «Нормальна жінка має господарювати» та «Жінка має бути турботливою і ніжною», а найменшою мірою: «Жінка –залежна».

4. Нами було виявлено ефект впливу гендерних стереотипів на Я-концепцію жінок військовослужбовиць на когнітивному, поведінковому та емоційному рівнях.

Так, на когнітивному рівні нами було виявлено: негативний вплив стереотипів «Нормальна жінка хоче вийти заміж» та «Жінка - емоційна» на самооцінку, позитивний вплив стереотипу «Жінка має бути турботливою і ніжною» на самооцінку; негативний вплив стереотипів «Жінки не створені для інноваційної та відповідальної роботи» та «Жінка має мати струнке тіло із вираженою талією та симетричні риси обличчя» на самоповагу; негативний вплив стереотипів «Нормальна жінка хоче вийти заміж» та «Жінка має мати струнке тіло із вираженою талією та симетричні риси обличчя» на виразність фактору «Стабільність»; позитивний вплив стереотипів «Жінка має мати струнке тіло із вираженою талією та симетричні риси обличчя», а також «Жінка -поганий керівник» на фактор «Відкритість майбутньому»;

позитивний вплив стереотипу «Нормальна жінка має господарювати» на виразність фактору «Тривожні сумніви».

На поведінковому рівні нами було виявлено: негативний вплив стереотипів «Нормальна жінка хоче вийти заміж» та «Жінка має мати струнке тіло із вираженою талією та симетричні риси обличчя» на самооцінку; негативний вплив стереотипу «Жінки не створені для інноваційної та відповідальної роботи» на самоповагу; негативний вплив стереотипів «Нормальна жінка хоче вийти заміж» та «Жінка має мати струнке тіло із вираженою талією та симетричні риси обличчя» на виразність фактору «Стабільність»; позитивний вплив стереотипу «Нормальна жінка має господарювати» на виразність факторів «Відкритість майбутньому» та «Тривожні сумніви».

На емоційному рівні нами було виявлено: негативний ефект впливу стереотипу «Нормальна жінка хоче вийти заміж» на самоповагу, позитивний вплив стереотипу «Нормальна жінка має господарювати» на виразність фактору «Тривожні сумніви».

ЛІТЕРАТУРА

1. Бамбурак Н. М. Поняття Я-концепції особистості у вітчизняній і зарубіжній психологічній літературі. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2009. Т. 11, ч.6. С. 12–20.
2. Барська В. О. Психологічні умови розвитку позитивної «Я-концепції» особистості студента. *Вісник Донецького національного університету. Сер. Б : Гуманітарні науки*. 2015. Т. 1-2. С. 16–20.
3. Блинова О. Є. Соціальні стереотипи та ідентичність: особливості взаємозв'язку. *Проблеми політичної психології*. 2014. № 1 (15). С. 238–246.
4. Боришевський М. Самосвідомість як фактор психічного розвитку особистості. *Психологія і суспільство*. 2009. № 2. С. 119–126.
5. Гуменюк О. Психологія Я-концепції. Навчальний посібник. Тернопіль : Екон. думка, 2004. 311 с.
6. Гуменюк О. Я-концепція у плині соціального довкілля. *Психологія і суспільство*. 2004. № 2. С. 125–143.
7. Дудник О.А. Структурно-змістові характеристики Я-концепції особистості. *Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації: зб. наук. праць. Матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Переяслав, 2020. Вип. 56. С. 234–237.*
8. Католик Г. Модерні онтогенетичні підходи до розуміння динамічних аспектів Я-концепції. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2012. Т. 10, № 23. С. 192–205.
9. Камінська О. В. Вплив гендерних стереотипів на формування самоствалення особистості. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Психологія і педагогіка*. 2009. № 13. С. 134–143.
10. Кіреєва У. В. Психологічний аналіз Я-концепції у контексті самосвідомості. *Психологія і суспільство*. 2010. № 1 (39). С. 120–130.
11. Кіреєва У. В. Теоретичні підходи до психологічного вивчення я-концепції. *Психологія і суспільство*. 2010. № 4 (42). С. 111–118.

12. Кубриченко Т. Генезис гендерних стереотипів. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2011. № 17. С. 105–112.
13. Малихіна О. А. Психологічні умови формування самоповаги у студентів вищих навчальних закладів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2021. 292 с.
14. Найчук В., Стахів Б. Теоретичні проблеми визначення поняття «Я-концепції». *Молодий вчений*. 2022. № 2 (102). С. 90–94.
15. Самкова О. Соціальні стереотипи та стереотипізація: аналіз сучасних теоретичних підходів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки*. 2013. № 1. С. 68–71.
16. Столяренко О.Б. Психологія особистості. Навчальний посібник. Центр учб. літ., 2012. 280 с.
17. Струс Л. Гендерна ідентичність особи. *European Political and Law Discourse*. 2019. Т. 6, № 5. С. 51–55.
18. Ткалич М. Г., Зінченко Т. П. Типологія гендерних стереотипів особистості. *Проблеми сучасної психології*. 2013. № 2. С. 47–52.
19. Фурман О. Я-концепція як предмет багатоаспектного теоретизування. *Психологія і суспільство*. 2018. № 1-2. С. 38–62.
20. Чайка Г. В. Я-концепція як структурно-динамічний аспект поняття «Я» в працях українських і зарубіжних дослідників. *Актуальні проблеми психології: зб. наукових праць Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2016. Т. 11: Психологія особистості. Психол. допомога особистості, № 14.
21. Burns R. B. *Self-concept development and education*. London : Holt, Rinehart and Winston, 1982.
22. Lingering Effects: Stereotype Threat Hurts More than You Think / M. Inzlicht et al. *Social Issues and Policy Review*. 2011. Vol. 5, no. 1. P. 227–256.
23. Linville P. Self-complexity as a cognitive buffer against stress-related illness and depression. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1987. No. 52 (4). P. 663–676.

24. Matokhniuk, L., Shportun, O., Shevchuk, V., Khamaziuk, O., Savenko, K., Nikulin, M., Hrynko, R., & Miroshnichenko, V. (2020). Servicewomen's Personal Traits. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*, 11(3), 122-135. <https://doi.org/10.18662/brain/11.3/113>

АНОТАЦІЯ

Зінченко М.А. – Вплив гендерних стереотипів на Я-концепцію жінок-військовослужбовиць

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню впливу гендерних стереотипів на Я-концепцію жінок військовослужбовиць. В рамках першого розділу проведено аналіз феномену гендерних стереотипів, вивчено поняття Я-концепції, розглянуто психологічні особливості жінок-військовослужбовиць. У другому розділі наведено опис психодіагностичних методик та характеристика вибірки, а також проаналізовано результати емпіричного дослідження. В рамках емпіричного дослідження, в якому брали участь 100 жінок, вивчалася ставлення до гендерних стереотипів; досліджувалася самооцінка, самоповага, Образ Я. Було доведено, що гендерні стереотипи мають вплив на Я-концепцію. Зокрема, виявлено, що гендерні стереотипи мають негативний ефект впливу на самооцінку та самоповагу. Показано, що гендерні стереотипи мають негативний та позитивний ефект впливу на Образ Я.

Ключові слова: жінки-військовослужбовиці, Я-концепція, гендерні стереотипи, сприйняття.

ABSTRACT

Zinchenko M.A. – The impact of gender stereotypes on the self-concept of servicewomen

The qualification work is devoted to the study of the impact of gender stereotypes on the self-concept of servicewomen. The first chapter analyzes the phenomenon of gender stereotypes, examines the concept of self-concept, and considers the psychological characteristics of women servicewomen. The second section describes the psychodiagnostic methods and sample characteristics and analyzes the results of the empirical study. The empirical study, which involved 100 women, examined attitudes toward gender stereotypes; self-esteem, self-respect, and self-image were studied. It was proved that gender stereotypes have an impact on self-concept. In particular, it was found that gender stereotypes have a

negative effect on self-esteem and self-respect. It is shown that gender stereotypes have a negative and positive effect on the self-image.

Keywords: servicewomen, self-concept, gender stereotypes, perception.